

DELO ILEGALNE RADIJSKE POSTAJE OSVOBODILNE FRONTE — KRIČAČA

Zgodovinarji, ki so se že ali se še bodo lotevali obravnavanja narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, nimajo in ne bodo imeli lahkega dela. Gradiva je toliko, da zgodovinarja kar zasiplje in ga izpodnaša. Vse drobne dokumentarne stvari, o katerih je v tej reviji mnogo napisanega, so kakor nitke ogromne pajčevine, ki povezuje vso mrežo velikih in majhnih dogodkov, mimo katerih zgodovinar ne sme iti, če bo hotel dati temu obdobju slovenskega mučeništva in herojstva pravi izraz za tolikšno vsebino.

(Tone Seliškar: Slovenska kultura v boju z okupatorjem. Borec 1961, št. 7, str. 410—412)

Spominski sestavki in zapiski spominov neposrednih sodelavcev ilegalne radijske postaje Osvobodilne fronte »Kričača« so razmeroma redki. Prvi, verjetno doslej edini, razmeroma zgodaj zapisani sestavek, ki v celoti zajema tudi delovanje ilegalne radijske postaje »Kričača«, je napisal za Radio, časopis Komiteja za radiodifuzijo vlade FLRJ, št. 1 — oktober, november 1948 — takratni načelnik uprave za radiodifuzno službo LRS Mitja Vošnjak z naslovom: SLOVENSKI RADIO V OSVOBODILNI VOJNI. Njegov članek je v celoti ponatisnil časopis RADIO SLOVENIJA v številki 7 z dne 14.—22. aprila 1951. V istem letniku je objavljen tudi spominski sestavek Frana Albrehta: KAKO SEM POSTAL »VOJNI POROČEVALEC« (Radio Slovenija št. 14—16. VII. 1951). Vsi drugi sestavki, ki sem jih zbral in pregledal, so bili napisani znatno pozneje, od dvajsetletnice ljudske vstaje do današnjih dni, ko praznujemo petindvajsetletnico ilegalne postaje »Kričača«. To je predvsem knjiga Ljubljana v ilegali II — Ljubljana 1961. Poleg omenjenih pa je najboljširnejši opis delovanja postaje objavila neposredni sodelavec »Kričača« Vida Lasič v knjigi SVETLOBA MLADIH LET. Izdal jo je zavod Borec 1962. leta. Delo je bilo že poprej nagrajeno s tretjo Kajuhovo nagrado za leto 1960.

Iz omenjenih del in iz nekaterih drugih sestavkov, ki so že ali pa še bodo objavljeni v časopisih ali radiu, sem izbral važnejše odlomke, da bi iz njih čim natančneje spoznali nastanek, delo, uspehe in pomen »Kričača«. Brez dvoma pa bodo morali zgodovinarji poseči tudi globlje po dnevnem časopisu iz obdobja 1941—1942 in dlje, po zapiskih posameznikov, po vojaških in političnih arhivih tistih dni, če bodo želeli priti do natančneje ugotovljenih dejstev v zvezi s celotnim delovanjem tega oddajnika.

Še vedno ni natančno znano, kako, kdaj in kje je prišlo do prve zamisli, da je treba postaviti ilegalni oddajnik. Med viri, ki so dostopni, se ne da natančno ugotoviti, kdo naj bi bil dal idejo za ilegalno postajo, niti ni navedena organizacija ali skupina, ki je prva to zamisel predlagala. V svojih spomi-

nih LJUBLJANA V 1941. LETU izjavlja Vladimir Krivic na kratko: »...Že maja meseca smo razmišljali tudi o organizaciji naše radio službe.« (Delo 19. VI. 1961)

Šele tri leta pozneje najdemo v knjigi Ljubljana v ilegali II. (Radio Osvobodilne fronte) prvi javni vir, ki natančneje govori o organiziranem delu radijskega sektorja. »Komunist« je namreč 29. maja 1964 objavil članek RADIO OSVOBODILNA FRONTA. V njem pisec članka, podpisan z začetnicama L. P. navaja tudi naslednji zanimiv odlomek, ki se nanaša na organizacijo izdelovanja radijskih oddajnih in sprejemnih postaj in jasno nakazuje naloge tako imenovanega radijskega sektorja.

»Kmalu po okupaciji, nekako sredi leta 1941, je organizacijski sekretar KPS Tone Tomšič v okviru Centralne tehnike KPS organiziral radijski sektor. Nalogo, da ga vzpostavi, je zaupal študentu elektrotehnike na ljubljanski univerzi Milku Goršiču-Fečki, ki je imel za seboj že izkušnje v ilegalnem delu in tudi v ilegalni partijski tehniki. Ker so se sedaj na istem področju tudi v okviru Osvobodilne fronte pričenjala dela pod vodstvom inž. Miloša Breliha-Mihe, so se oboji kmalu povezali k skupnemu delu. Naloge radio sektorja so bile: pripraviti radijsko oddajno postajo za agitacijo in propagando v Ljubljani, postaviti radiotelegrafsko postajo na pogon z motornim agregatom za zvezo z Vrhovnim štabom NOV in POJ in Kominterno, izdelati oddajnike in sprejemnike na ročni, oziroma nožni pogon za telegrafске zveze med partizanskimi enotami in s političnimi vodstvi v posameznih slovenskih pokrajinah in končno, izuriti primerno število radiotelegrafistov. Organizacijska zveza radio sektorja je potekala prek Milka Goršiča direktno do Toneta Tomšiča, po njegovem zajetju 1941 pa do Borisa Kidriča.«

Iz citiranega odlomka so jasno razvidni že prvi organizirani člani za radijsko ilegalno delo, v njem pa je tudi natančno navedena četvorna naloga partijskega radijskega sektorja. Pa tudi Milko Goršič sam navaja v svojem daljšem sestavku DELO RADIJSKEGA SEKTORJA (Ljubljana v ilegali II), kako se je sredi leta 1941 združil partijski

sektor »zaradi težav, ki so bile pred nami...« z radijskim sektorjem OF. V sestavku naštevava tudi iste naloge sektorja, kot jih navaja poprej citirani avtor L. P. v »Komunistu«. Te dni, v začetku decembra, je beograjski dopisnik radia Relja Atanasijević intervjuval inž. Miloša Breliha o ilegalnih radijskih postajah. V svoji daljši izjavi za Radio Beograd je inž. Miloš Brelih osvetlil začetek delovanja radijskega sektorja. Iz njegovega sestavka zveemo, kako je vstopil v organizacijo poznejši konstruktor »Kričača« in drugih ilegalnih oddajnikov. Njegova izjava glede prve zamisli o postavitvi ilegalnih oddajnikov se ujema z izjavo Vladimira Krivica. Brelih namreč pravi: »Na organizacijo radijskega sektorja narodnoosvobodilnega gibanja smo pomislili že takoj ob začetku okupacije. O tem sem se pogovarjal s Kidričem. Rekel sem mu, da bom na radijski postaji Ljubljana, kjer sem delal kot tehnik, pustil službo, ker sem se prijavil v prostovoljce, ki so se že pred okupacijo zbirali v Ljubljani. Vprašal sem ga, če nam bo pri tem potrebno tudi delovanje radia. Odgovoril mi je, da o tem partijsko vodstvo še ni premišljevalo, da pa bo takšno delo verjetno potrebno, in mi je svetoval, naj ostanem pri Radiu Ljubljana, čeravno so Italijani že začeli prevzemati postajo.«

»Avgusta,« nadaljuje Brelih, »pa smo se sestali Tomšič, Goršič in jaz in se pogovarjali o organizaciji propagandne postaje. Dogovorili smo se, da bo v tej skupini Goršič politični sodelavec, ki bo odgovoren političnemu vodstvu, saj je imel stalno možnost, da drži zvezo s CK, jaz pa naj prevzamem tehnično organizacijo postaje. Ob tej priliki sem predlagal za sodelovanje tudi Luznarja, ki je tedaj diplomiral. Predlog je bil sprejet.« (Izjava za RTB.)

Oba omenjena sestavka sta nam odkrila organizacijska načela radijskega sektorja, postala pa je znana tudi trojka, ki je ves čas vodila organizacijo »Kričača«.

Splošno razširjena domneva, da so na ustanovitev ilegalne radijske postaje v Ljubljani vplivale že takrat delujoče druge »illegalne« postaje, ki smo jih poslušali iz krajev zasedene Evrope, nima nobene podlage. O tem nam je na voljo prav presenetljiva izjava.

»Kolikor vem, ima »Kričač« enega samega predhodnika. Bila je to ilegalna nemška radijska postaja, ki jo je v znamenju odpora proti fašizmu organizirala in vodila komunistična partija Nemčije. V srcu tretjega rajha je ta sicer nekaj časa uspešno delovala, potlej pa so jo hitlerjevci uničili. Ta poskus nemških antifašistov je imel veliko občudovalcev in — kolikor mi je znano — se vse do

pojava »Kričača« ni oglasila nobena resnična oddajna postaja, ki bi delovala na območju po Hitlerju zasužnjene Evrope. Tisto, kar smo med vojno večkrat poslušali kot ilegalne radijske postaje, so bile to samo po imenu, v resnici pa so delovale v Angliji ali pa v Sovjetski zvezi.« (Izjava Milka Goršiča. Izjava za oddajo RTV Ljubljana nov. 1966.)

Radijskih amaterjev je bilo namreč v Ljubljani v tistem času še zelo malo. Tudi elektrotehniška fakulteta je imela razmeroma nizko število študentov. Brelih navaja, da se je na fakulteto vpisalo letno le tri do sedem študentov, tako da so se vsi med seboj poznali. Zato tudi glede na majhno število kadra ni bilo lahko začeti z uresničevanjem načrtov radijskega sektorja.

Ustanovitev ilegalne radijske postaje pa ni zanimiva samo zaradi tega, ker je bila ustanovljena brez posebnih vzornikov izven Slovenije, temveč tudi zato, ker je bila uresničena v majhni deželi, ki še ni imela razvite radijske tehnične osnove in je slonela na peščici strokovnjakov.

Nekaj splošnih misli o izdelavi ilegalnih sprejemnikov in oddajnikov sta nam doslej povedala le Milko Goršič in inž. Miloš Brelih. Vendar pa še vedno nismo zvedeli nobenih nadrobnosti, kako so delavnice nabavljale materiale, kakšna je bila pri tem pomoč aktivistov, ustanov in delavnic. Goršičev odstavek nam doslej kot prvi navaja nekatera dejstva o tem ozadju.

»... Z Alfonzom Kukovcem-Urošem, ki je prišel iz Ljutomera, pa smo dobili uspešnega organizatorja in instruktorja za radiotelegrafijo. Resno tehnično silo sta predstavljala Rudi Jančar in inž. Gruden, ki sta bila nekaj časa v službi pri Philipsu v Zemunu. Največ ljudi za izdelavo radijskih aparatov in izvedbo oddaje pa se je rekrutiralo iz študentov na univerzi v Ljubljani. Naj omenim samo Rada Luznarja, Milana Osredkarja, inž. Miloša Breliha, inž. Draga Hartnarja in Vido Lasičevo...« (Milko Goršič.)

Miloš Brelih pa nam pripoveduje, da je tako začel inž. Rado Luznar na podlagi sprejetega načrta in razpoložljivega tehničnega materiala graditi oddajnik deloma v okviru seminarja na fakulteti, deloma pa v Narodnem muzeju na Prešernovi cesti pri nekem kolegu. Ko je bil oddajnik izdelan, ga je Luznar vključil. »Pred mikrofonom je postavil staro budilko. To je bilo potrebno, da ne bi s spikerjevim nastopom okupatorji prehitro odkrili postaje.« (Brelih)

Sodelavci radijskega sektorja so smeli delati edinole na svojem sektorju. Sektorji pa so bili strogo ločeni med seboj. Celotisti, ki

so izdelovali aparate, niso smeli kupovati materiala. »Vsak od nas je imel ilegalno ime, prav tako tudi vsak aparat. »Kričač« je bil govorna oddajna postaja, »Krava« oddajnik za zveze s tujino itd... Inž. Luznar je cele mesece izdeloval »Kričača« pred očmi več desetih študentov elektrotehnike, pa vendar nihče od njih ni vedel, kaj dela.« (Goršič)

Sestavki, ki govorijo o zunanji obliki »Kričača«, se med seboj ne ujemajo popolnoma. Milan Osredkar, ki je bil njegov stalni prenašalec in napovedovalec, pripoveduje, da je bil »Kričač« zelo preprosta naprava, ki jo je bilo mogoče v celoti spraviti v dve aktovki: oddajnik z akumulatorjem je šel v eno, preostali del pa v drugo aktovko. Šele pozneje so začeli po pripovedovanju Milana Osredkarja uporabljati za prenose »Kričača« še tretjo aktovko:

»Bile so to zelo grobo narejene aluminijaste škatle z leseno prevleko... Včasih smo morali razen omenjenih dveh aktovk uporabljati še tretjo. V njej smo prenašali akumulatorje, če so omrežju v času, ko je morala oddaja steči, prekinili dobavo električnega toka.« (Dr. ing. Milan Osredkar, Naša morala ni nikoli popustila... Izjava za oddajo RTV nov. 1966.)

Vida Lasič, njegova stalna prenašalka, se spominja v svoji knjigi SVETLOBA MLA-DIH LET »Kričača« nekoliko drugače:

»Poleg tega je imel tudi aparat svoje muhe in je včasih kar na lepem odpovedal. Zaradi lažjega prenašanja je bil sestavljen iz treh delov, ki so bili med seboj povezani s kabli.« Dalje pripoveduje o njegovih sestavnih delih tudi pozneje: »V nekaj minutah je bil »Kričač« z vsem priborom spravljen v treh aktovkah, ki so jih potisnili kar pod tramove in zakrili s staro šaro...« (V. Lasič: Svetloba mladih let str. 30 in 40.)

Vida Lasič nato še večkrat zatrjuje, da so imeli oddajnik spravljen v treh aktovkah. Navadno da je sama prenašala oddajnik in mikrofona (Osredkar pravi: oddajnik z modulatorjem — op. VZ.), Milan Osredkar modulator in kable, Drago Hartner pa usmernik. Včasih pa ga je morala prenašati kar sama. Zavila je vse njegove dele v papir in naložila najprej v eno, nekaj v drugo mrežo, vmes pa pomešala čebulo in krompir.

Mitja Vošnjak navaja, da je bila oddajna postaja spravljenjena v dveh majhnih škatlah. Ing. Brelih pa opisuje v izjavi za beograjski radio, da je bila postaja sestavljena iz treh kaset z merili 15 cm × 30 cm in širino okoli 18 do 10 cm. Prvi del da je služil za napajanje z energijo, v drugem je bil oscilator, ki proizvaja valove, v tretjem pa modulator, ki je pretvarjal glas v električno obliko. V

omenjeni izjavi nam tudi pove, da iz dosedanjih virov ni mogoče napraviti točne podobe »Kričača«:

»Slike »Kričača«, ki jih danes objavljajo, niso originalne... ena, precej podobna kopija »Kričača«, ki pa je bila izdelana po vojni, je v beograjskem Vojnem muzeju...« (izjava za RTB)

Oddajnik sta v glavnem prenašala po Ljubljani Vida Lasič in Drago Hartnar. Za prenašanje oddajnika so veljala nekatera ilegalna zakonita načela. Sprva so najraje oddajali v višjih nadstropjih, le redko je bila zaporedoma oddaja v isti hiši. Radomir Petković navaja v »Komunistu« 15. februarja 1958, da je bil skrit v leseni baraki na dvorišču gestapa, od koder so ga skrivaj prenašali na stanovanja, ki so bila določena za oddaje. To pa je doslej bržkone edina navedba za lokacijo. Ing. Vida Lasič pripoveduje, kako je »Kričač« stalno romal od hiše do hiše.

»Marsikoga bodo zanimale tudi tehnične podrobnosti prenašanja »Kričača«. Ta oddajnik, ki je čez noč postal v Ljubljani tako popularen, smo navadno spravili v dve aktovki, ki sva jih potem s tovarišem Hartnerjem prenašala od hiše do hiše. Stanovanje, v katerem naj bi oddaja tekla, smo navadno določili po okoliščinah, ki jih je zahtevala konspiracija. Spominjam se, da smo se izogibali središča mesta in ulic, za katere smo vedeli, da so nevarne in polne italijanskih vojakov. Če smo opazili blokado ali pa italijansko patroljo, smo se ji poskušali izogniti, kadar pa to ni bilo mogoče, smo se pred sovražnikom delali kar najbolj brezskrbne in brezbrizne in tako je šel »Kričač« tudi mimo patrolj in stražarjev. Čeprav se je »Kričač« oglašal v obdobju pol leta, pa smo pri njegovem prenašanju imeli veliko srečo, saj nas sovražniki kljub nenehnemu zasledovanju niso nikoli prijeli.« (Ing. Vida Lasič: Kričač je šel tudi mimo patrolj in stražarjev...)

Še bolj nazorno pa opisuje ista avtorica priprave za oddajo na drugem mestu:

»Tisti dan smo delali na podstrešju pri Šemrllovih v Šiški. Prišli smo že sredi popoldneva, da bi do mraka vse pripravili, ker luči nismo smeli prižgati. Milan Osredkar je napeljal anteno, jaz sem postavljala in vezal posamezne dele oddajnika, Drago Hartnar pa si je dal opravka z žicami za dovod napetosti.« (Vida Lasič-Jelka, govori Radio Osvobodilna fronta. V: Ljubljana v ilegali II. str. 368. Izjava za oddajo RTV novembra 1966.)

Milan Osredkar je pripovedoval, da so oddajali včasih v shrambah, po sobah, v spalnicah, kabinetih, omarah in celo za to posebej zbitem lesenem zaboju na postrešju. Največ

preglavic so organizatorjem oddaj delale antene. Sprva so uporabljali navpične antene. Skozi okno so potisnili palico, na kateri je visela antena. Na spodnji strani je bila obtežena, da je mirno visela in da je bila v enakomerni oddaljenosti en meter do poldrugi meter od zida. Ker so bile antene torej različno postavljene glede na oddaljenost od hiše, višine nad zemljo, po legi glede kanalizacije, je zato od začetka tudi valovna dolžina oddaj nihala. Ing. Brelih izjavlja:

»To je zelo oviralo poslušalce. Toda za čas oddaje se valovna dolžina ni menjavala. Vendar je tekla vsaka oddaja po drugi valovni dolžini. Spominjam se, da je »Poročevalec« objavil tudi sledeči oglas: POSLUŠAJTE RADIO OF NA VALOVNIH DOLŽINAH OD 25 m DO 48 m! (Izjave po RTB.)

Pozneje je ing. Brelih namesto vrtljivega kondenzatorja vstavil stalnega. Zato je potem »Kričič« oddajal na dolžini 27 m. Kljub temu pa je bil zaradi različnih anten sprejem enkrat boljši, drugič pa slabši.

Zaradi tega so bili Italijani dolgo časa prepričani, da prihajajo oddaje iz Londona ali iz Rusije. Nemci pa so oddaje »Kričiča« bolj temeljito spremljali in so dolgo časa opozarjali Italijane, da deluje ta ilegalna postaja v Ljubljani. Čedalje bolj so pritiskali nanje, da morajo postajo odkriti.

Oddaje »Kričiča« je urejala skupina sodelavcev. Dokumentarno in verjetno edino javno sporočilo je o urejanju in načinu urejanja za oddaje »Kričiča« doslej napisal Fran Albreht 1. 1951, torej deset let po dogodkih. Zaradi tehnosti navajamo iz njegovega članka nekaj odstavkov:

»In neki tak jesenski predvečer je prav tako nepričakovano in iznenada kakor tisti Marsovec, o katerem sem govoril, padel v moje malo, pritlično stanovanje v Rdeči hiši, Poljanski nasip 12, kamor sem se bil samovoljno preselil ob izbruhu vojne, ker je bilo bolj skrito in je imelo dovolj izhodov, neki davni znanec, ki bi se ga bil najmanj nadejal. Pripeljal ga je Tone Čufar. S Čufarjem sva bila znana že dolgo pred vojno, ko je kot delavec jeseniške tovarne prinašal svoje literarne prvence v uredništvo Ljubljanskega zvona. — »Priatelj sem pripeljal, nekaj se ima pomeniti s teboj,« je rekel in izginil v sosednjo sobo k ženi. Za njim pa je vstopil — kaj vstopil —, se prizibal in primajal, prilo mastil v sobo plečat in čokat, srednje visok in zajeten možak s črnimi naočniki in s kratkokrajnim, visokim, sivim diplomatskim klobukom v roki. Snel je naočnike, me pogledal s svetlimi, sijočimi očmi, mi segel v roko in rekel kratko: — Kuhar!

Presenečen sem za trenutek obstal — Ha! sem vzkliknil čez čas, nato pa sem mu stisnil roko. — Koliko let se nisva videla? — Kakih dvajset bojda, je rekel smeje se in sedel.

In začela sva rešetati spomine. (Albreht Fran: Kako sem postal »vojni poročevalec«. Radio Slovenija 16.—29. VII. 1951, št. 14.)

V nadaljevanju opisuje Albreht pogovor, ki ga je imel s Prežihovim Vorancem o literaturi. Nato pa navaja, kako ga je Voranc neposredno določil za uredniškega sodelavca.

»Obmolknil je, nato je brez prehoda vprašal: — Imate radio? — Radia nimam, sem odgovoril. Toda ga redno poslušam.

Pomel si je roke. — To je izvrstno! je vzkliknil Voranc.

— Kje ga poslušate?

— Tu vis-a-vis pri nekem bivšem jugoslovanskem kapetanu. A zanesljiv, naš človek. Pri njem poslušam Moskvo in London, v slovenščini in srbohrvaščini. Zadnje vesti pa poslušam pri profesorju nad mano, inženirju Matiji, v angleščini iz Londona. Tudi on je popolnoma naš človek.

— Imenitno! vidim, da se nisem zmotil. Nekaj vam bom povedal. Vodstvo Fronte je sklenilo, da mora dobiti Ljubljana tajno oddajno postajo za obveščanje in propagando. Meni so naložili, da moram dobavljati rokopise, da ustanovim tako rekoč nekako redakcijo. Ta redakcija naj bi bila pri vas. Pristanete?

— To se razume! sem dejal brez obotavljanja.

— Vi boste poleg kulturne propagande pisali o zadnjih radijskih vesteh vojna poročila. Postali boste torej — vojni poročevalec.

— Čudovito! Ha, ha! sem se zasmel. — Samo ne vem, kako pojde. Ali imam kaj daru za tako pisanje. Saj veste, v rajni Avstriji smo bili Slovani glede vojaških reči precej švejkovski razpoloženi.

— Res, toda danes je domovinska osvobodilna vojna. Danes smo vsi vojaki. Mi v zameženem zaledju prav tako kakor oni v hribih. Vsakdo se mora lotiti dela, ki se mu odkaže.

— Res je to in prav je tako.

— Torej velja? je rekel Voranc in se dvignil. Tudi jaz sem vstal.

— Velja! sem rekel, ko sva si segla v roke in se pobratila.

— Poleg naju bo še en zastopnik krščanskih socialistov in en zastopnik Sokolov, ki bosta pisala za svoje skupine. Shajali se bomo vsak torek in petek. — Seveda pa se razume: najstrožja konspirativnost. Niti žena ne sme vedeti...

— Ho, žena! Ta zna molčati. Pa saj bo tipkala, sem se zasmel.« (Fran Albreht, v istem sestavku.)

Znano je, da je imela redakcija za radijske oddaje šest članov. Ti so bili: Prežihov Voranc-Kuhar, glavni urednik, člani uredništva: Fran Albreht, Tone Vodnik, Rudi Kobilica, Miro Jeršič in Jože Dolenc. Zaradi načina njihovega dela spet citiram doslej edini javni vir, nadaljevanje Albrehtovega sestavka.

»Tako smo ustanovili redakcijo in začeli z delom. Redakcijo smo namestili v majhni ozki kuhinji, ki je bila za to najbolj prikladna, ker ji je okno gledalo na dvorišče in je bilo zastrto z gosto zaveso. Razen tega je bil štedilnik pri roki, ki je bil vedno zakurjen — za vsak primer. In to je bilo nekoč skoraj potrebno, kakor boste videli.

Razdelili smo si delo. Voranc poleg kulture zunanjo in notranjo politiko, po navodilih Fronte. Jaz poleg dnevnih aktualnosti in kulture poročila s fronte, tovariš K. propagando in frontna obvestila za skupino frontno usmerjenih demokratov in tovariš J. ter po tem tovariš D. za skupino katoliško usmerjenega občinstva. Zlasti zadnji tovariš je imel obilo opravka, ko je moral polemizirati z znanimi pismi škofa Rožmana in tolmačiti ter popularizirati dovolj številne frontne okrožnice oportunističnemu delu katoličanov, ki so že kovali pobratimijo s fašisti.

Reči moram, da smo pošteno rohneli in robantili po papirju, tako da se je nato zvečer v oddajniku kar bliskalo in treskalo. Niso tega oddajnika zastoj imenovali »Kričač«.« (F. Albreht, v istem sestavku.)

Iz raznih izjav in virov poznamo tudi delo in imena napovedovalcev. Napovedovalci so bili: Marjan Vesenjaka (napovedovalec za en mesec), ing. Milan Osredkar, po potrebi pa tudi Vida Lasič in Drago Hartnar. Delo napovedovalcev je teklo sprva bolj preprosto. V kakem skritem kotičku so si postavili svoje naprave, tako da zanje niso vedeli niti prebivalci sosednjih prostorov ali člani družine. Iz prostorov, v katerih so oddajali, pa so imeli tajno zvezo z okolico. Zunanji zaščitnik oddajne skupine, ki je čakal kot opazovalec zunaj hiše, je v primeru nujne potrebe opozoril oddajno skupino na nevarnost z zvonjenjem na hišni zvonec, s telefonom, s svetlobnimi znaki ipd.

Znamenje za začetek oddaj »Kričača« je znano: tiktakanje ure. Nekateri neposredni sodelavci »Kričača« navajajo, da je začetno tiktakanje ure spremljalo tudi uvodno besedilo: »Naš čas že prihaja!« Ni še ugotovljeno, koliko časa je bilo to geslo sestavni del začetka oddaj. Isti udeleženci navajajo razen ome-

njenega gesla po tiktakanju ure tudi bolj znan nagovor: »GOVORI RADIO OSVOBODILNA FRONTA! — GOVORI RADIO OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA! SLOVENCI, POSLUŠAJTE NAŠE ODDAJE!...« — Trikrat tedensko, od novembra 1941 do aprila 1942 se je tako oglašal »Kričač« — pripoveduje V. Lasič.

Začetek oddaj, o katerem govore navedeni viri, se v glavnem ujema pri vseh avtorjih. Le Radomir Petković navaja, da je začela oddajna postaja delovati 22. decembra in da so poskusne oddaje Radia Osvobodilne fronte začele 17. decembra 1941. »Točen datum prve oddaje »Kričača« je v Ljubljani neznan,« pripoveduje Brelih. »Morda sem kje izjavil, da je »Kričač«, ki je bil sestavljen iz dveh delov — prvi del je bil težak okrog 5 kg, drugi pa okrog 2 kg — začel delovati 7. novembra 1941. Bolj verjetno pa je, da je bila prva oddaja 17. novembra. To sklepam iz tega, ker so dan po prvi oddaji okupatorji napravili racijo na seminarju elektro fakultete.« (Izjava za RTB.)

Hartnar je izjavil po vojni, da je začela prva oddaja 29. oktobra, ko je OF pozvala ljudi, naj med sedmo in osmo uro izpraznijo ljubljanske ulice in lokale. Začetek oddaj torej še ni natančno ugotovljen, najverjetneje pa bo za začetek obveljal 7. nov. 1941, tako namreč zatrjuje večina avtorjev. Brez dvoma nekateri pri tem vključujejo tudi poskusne oddaje, drugi pa ne.

»Kričač« je deloval z močjo 5–6 vatov, vanj sta bili vdeleni dve žarnici z označbo 6 L 6. Vsi avtorji se strinjajo v tem, da je imela postaja karakteristično lastnost, ki jo imajo vse kratkovalovne postaje. V nekaterih predelih Ljubljane je nastal tako imenovani »mrtvi pas«, v katerem se oddaja ni slišala. In zato, tako pravi M. Brelih — da je bila njegova valovna dolžina pred koncem spremenjena na 48 m. Ta podatek pa navaja edino le Miloš Brelih v izjavi za RTB in se ne ujema z drugimi, zato je verjetno pomotoma naveden.

Zelo zanimiv podatek, da je imel »Kričač« zagotovljeno tudi rezervo, navaja isti avtor:

»Menim, da je danes še marsikomu neznano, da smo za »Kričača« imeli zagotovljeno tudi rezervo. Že ob začetku dela z ilegalno postajo smo predpostavljali možnost, da bi nam prva aparatura propadla, da bi se pokvarila ali da bi bila zaplenjena. Zato sem se dogovoril z Luznarjem, naj izdelava še eno podobno oddajno postajo, ki pa naj bi bila po zunanjem videzu drugačna. Tako postajo je Luznar v resnici tudi izdelal. Montiral je dve kanti za mleko, ki sta imeli dvojno dno. Med obema so bili na spodnji strani gumbi za

vključevanje. Tudi na gornjem delu je bil dvojni pokrov, tako da smo zaradi kamuflaže lahko nalili v kanti tudi mleko. Kanti sta bili skriti v nekem bunkerju kot rezerva. Razen Goršiča, Luznerja in mene ni nihče vedel za ta oddajnik. Nikolj ga nismo uporabili. Njegova poznejša usoda mi znana...» (Miloš Brelih, izjava za RTB.)

Nekateri avtorji izjavljajo, da je »Kričač« oddajal trikrat tedensko, drugi pa govore, da je oddajal le ob sredah in petkih, ali ob sredah in sobotah. Za gotovo vemo doslej le to, kar je ugotovil Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani (Ljubljana v ilegali II, str. 475—493). In tam so zabeležene oddaje le v zadnjem mesecu, ob koncu februarja 1942.

Tudi Milan Osredkar govori o tem, kako so se slišale »Kričačeve« oddaje. Pravi, da se je po takratnih informacijah po vsej Ljubljani slišal kar dobro, da pa ni pokrival oddaljenjših krajev. »Slišali pa smo,« pravi Osredkar, »da se je ta ilegalna radijska postaja slišala tudi daleč zunaj meja naše domovine — celo v Egiptu.«

Nemški pritisk na italijanske okupacijske oblasti je bil vedno bolj močan. Italijani, ki še vedno niso bili prepričani, da deluje »Kričač« v Ljubljani, so najprej naredili poskus. Dogovorili so se z ljubljansko električno centralo, da bi začela ob času »Kričačevih« oddaj postopoma ukinjati električno energijo v posameznih delih mesta. Ker tudi s tem niso uspeli, da bi odkrili postajo, so nabavili goniometre. Najprej se je pojavil en avtomobil z goniometrom, kmalu pa so delovali že štirje. »Kričača« so torej začeli sistematično iskati. Ker se je tehnika selila iz enega dela v drugi del mesta, so imeli pri tem še manj uspeha. Izsledili pa so valovno dolžino, toda to jim ni kaj prida pomagalo.

Ker so Italijani prekinjali električno napajanje v različnih delih mesta, so morali organizatorji oddajno postajo predelati tako, da je lahko delovala tudi z akumulatorji. Da bi izsledili oddajnik, so Italijani prepovedali najprej zunanje antene in tako so morali za oddajnik napeljati antene na podstrešjih ali pa uporabljati še bolj večje prekrite navpične antene kakor doslej.

»Preko telefonskega obvestila je potem štab za iskanje »Kričača« določil na osnovi sprejetih podatkov mesto, kjer se je vršila oddaja. Ing. Miloš Brelih, ki je bil po našem naročilu v službi pri italijanski radijski postaji, je z mnogimi napori zvedel skoraj vse in nam o tem tudi poročal.« (M. Goršič: Delo radijskega sektorja, Ljubljana v ilegali II, str. 359). Ing. Brelih je odkril še eno posebnost:

»Vodje oddajnika so tudi to (namreč za ukinjanje električne energije, op. JZ) zvedeli že nekaj dni prej in nabavili so majhen akumulator in preuredili oddajnik za takšne primere:... in Osredkar mi je povedal, da je bil v resnici tok prekinjen, da pa je bil preklop na akumulator tako dober, da se niti ti isti »talk« ni slišal.« (Izjava za RTB.) Vida Lasičeva pa nam je naslikala takšen dogodek, ko so okupacijske oblasti že začele iskati oddajnik v neposredni okolici oddaje.

»Takrat so oddajali v nekem stanovanju v tretjem nadstropju. Milan je bil z mikrofonom v kabinetu, Heła (to je V. Lasič — op. JZ) pa je v sosednji sobi nadzirala oddajnik. Prav ob koncu oddaje se je oglasil zvoznec. Ne enkrat, ne dvakrat in ne trikrat, zvonil je brez prestanka, kot bi ponorel. Naglo sta pospravila aparat v aktovke in... zapustila stanovanje in na smrt preplašene stanovalce.« (Vida Lasič: Svetloba mladih let, str. 31.)

Svoje neuspehe so Italijani pojasnjevali s tem, da je nemogoče najti oddajnik, ki oddaja tu in tam na teden le po četrt ure. Zato so organizatorji oddaje sklenili, da bodo pripravili posebno oddajo za proslavo pesnika Prešerna. »... teden dni naprej so v Poročevalcu in po radiu objavili posebno enourno oddajo, pri kateri bodo poleg recitacij in branja članka Prežihovega Voranca predvajali tudi glasbene točke s pesmijo Hej, Slovani na koncu.« (M. Vošnjak) Avtor navaja, da je bila proslava februarja 1942.

Dr. Milan Osredkar izjavlja, da je trajala proslava ob obletnici Prešernove smrti celo uro in da se je začela s pesmijo Naprej, zastava Slave, končala pa s himno Hej, Slovani.

Fran Albreht navaja, da je bila omenjena slavnostna oddaja ob obletnici Prešernovega rojstva, torej decembra 1941 in ne 8. februarja 1942. Ne glede na verjetnost, da se je zmotil in zamenjal datuma, obširno in nazorno opisuje priprave na Prešernovo proslavo.

»To oddajo sva pripravila Voranc in jaz. Spominjam se, s kakšnim žarom in ljubeznijo sva pisala te članke. V svoje stavke sva ulila vso svojo vero in gnev, stud in prezir, odpor in sarkazem, ko sva analizirala nemški hitlerizem in rasizem ter italijanski fašizem ob visokem kozmopolitanskem humanizmu in globoki človečnosti Prešernove Zdravice in sonetov. In ta oddaja je zares rodila zaslužen odmev... Toda, če mi je za kake članke teh oddaj žal, da so propadli, mi je predvsem za sestavke te Prešernove proslave... (Radio Slovenija, št. 14.)

Po tej proslavi pa so začeli italijanski okupatorji »Kričača« še v večjem obsegu iskati.

Na lovu je bilo čedalje večje število avtomobilov z goniometri, s katerimi so preiskovali že vse mestne predele. Pa tudi budnost organizatorjev oddaj se je pomnožila. »Čisto blizu sem zaslišala brnenje avtomobila... sodila sem, da mora biti prav blizu... Pogledala sem na cesto, v obveščevalčevi roki je naglo utripala zelena lučka — znamenje nevarnosti...« (Lasič Vida: Ljubljana v ilegali II.)

Na ta čas se nanaša tudi pripovedovanje ing. Breliha, ki med drugim pripoveduje naslednje:

»Goniometrov pa je bilo čedalje več... Ko sem zvedel, kako italijanski goniometri delujejo, sem začel premišljevati, kako bi vendarle zaščitil oddajnik. Počasi mi je postalo jasno, na kakšen način se lahko ubranimo pred razkritjem. Namesto vertikalnih moramo uporabljati horizontalne antene. Zvedel sem namreč, da so italijanski goniometri izdelani za iskanje takih postaj, ki služijo za propagando proti njim. In take, večinoma inozemske kratkovalovne postaje uporabljajo le vertikalne antene...«

Ne le, da so italijanski okupatorji večali število motoriziranih goniometrov, temveč so po Ljubljani postavili tudi večje število stalnih kontrolnih postojank, od koder so hoteli ugotoviti, na katerem kraju deluje ilegalna oddajna postaja. Po ustnih virih takratnih radijskih uslužbencev Radia Ljubljana je bila na radijski postaji skica Ljubljane, na kateri so bila točno označena mesta stalnih kontrolnih postaj. Že Mitja Vošnjak je pripovedoval o tem.

»Ko so s pomočjo sprejemnika, montiranega na avtomobilu ugotovili, da deluje postaja prav v Ljubljani, so po kasarnah, šolah in uradih organizirali 18 kontrolnih točk, s pomočjo katerih so hoteli odkriti kraj, kjer ilegalna postaja dela. Slovenski inženirji, ki so delali pri postaji Radio Ljubljana, so prišli do tega načrta in ga izročili Osvobodilni fronti. (Mitja Vošnjak: Slovenski radio v OF, v Radio Slovenija.)

Oddaje so postajale bolj in bolj tvegane. Počasi so namreč Italijani svojo tehniko za iskanje oddajnika močno izpopolnili in opremili čedalje večje število avtomobilov z goniometri, s pomočjo katerih so ugotavljali smer najmočnejšega sprejema. Potrebovali so vedno manj časa, da so se jim (namreč oddajam, op. JZ) nevarno približali, včasih le po nekaj minutah. Če so hoteli še kolikor toliko varno delati, so morali skrajševati oddaje. Najprej so opustili plošče, potem pa postopoma krajšali tudi drugi program.« (Vida Lasič: Svetloba mladih let.)

Milko Goršič pripoveduje, da je Borisu Kidriču sproti poročal, kako so se okupatorji počasi izpolnjevali v svojem poslu. »Ko so dvanajst minut po začetku oddaje blokirali določeni sektor mesta, smo zmanjšali oddajo na deset minut. Ko so bili po desetih minutah na mestu oddaje, smo oddajali le osem minut. Ko pa so dosegli brzino osmih minut, smo oddajali le šest minut.« (Milko Goršič: Delo radijskega sektorja.)

Kričiča je iskalo že 20 goniometrov na kamionih, od tega je bilo deset vojaških. Pomagala jo je iskati vsa vojska. Po oceni dveh piscev je dele mesta, kjer so dobili neprecizne indikacije, obkolilo tudi po 1000 do 2000 vojakov. Ker tudi vse to ni pomagalo, so Italijani postavili najprej posebno vojaško postajo, ki je dajala takoj po končani oddaji »Kričiča« na istem valu kot nadaljevanje »Kričičeve oddaje« poseben spored — kakor so to izjavljali — »zavednih Slovencev«. Že zaradi tipične italijanske izreke in slabega slovenskega jezika so oddajo po izjavah več avtorjev poslušalci takoj razkrinkali in po nekaj tednih je ta vojaška italijanska postaja prenehala oddajati.

Ker okupatorjem tudi s to oddajo ni uspelo zmešati poslušalcev, so začeli vedno bolj pogosto preiskovati tudi stanovanja in ljudi zapirati. Navsezadnje so se odločili še za zadnje sredstvo, ki jim je preostalo: prebivalstvu Ljubljane so odvzeli vse sprejemnike. Komisar Grazioli je 26. III. 1942 odredil, da morajo vsi imetniki radijskih sprejemnikov obvezno oddati radijske sprejemnike in odstraniti zunanje antene.

»Z odvzemom sprejemnikov je nastal nov položaj, v katerem je bilo odveč nadaljevati z oddajami. Po direktivi Osvobodilne fronte je ilegalna postaja nehala s delom, s katerim je častno izpolnila nalogo...« (Mitja Vošnjak.) Ing. Miloš Brelih pa konkretno navaja, da ga je v začetku aprila poklical Boris Kidrič in mu svetoval naj organizirajo še zadnjo oddajo in se nato poslove od svojih poslušalcev.

»Za uredništvo in tehnično vodstvo radijske postaje Osvobodilne fronte je seveda nastalo vprašanje, ali je še kakšnega pomena, če bi »Kričič« še nadalje oddajal. Poslušalci praktično niso imeli nobene možnosti več, da bi nas poslušali. S Kidričem sva se sestala pri bunkerju ob Dolenjskem mostu. (Brelih: Izjava za RTB.)

V zadnji oddaji »Kričiča« je Milan Osredkar obvestil Ljubljančane in vse prebivalce krajev, do koder so segali njegovi valovi, da oddajnik OF nekaj časa ne bo več deloval, da pa se bodo njegove oddaje obnovile z

osvobojenega ozemlja, na koncu vojne pa z oddajnika Radio Ljubljana. (M. Vošnjak — ravno tam.)

Vida Lasič se spominja, da so neke aprilske nedelje leta 1942 še poslednjič oddajali in sicer na podstrešju sredi mesta prav nasproti sodnih zaporov. Zadnje oddaje se spominja tudi z naslednjima dvema odstavkoma.

»Po oddaji se jim ni prav nič mudilo pospravljati, kot bi hoteli podaljšati te minute slovesa. Počasi so napeljave razdirali, previdno spravljali kos za kosom in skrbno zvilili vse žice in kable. Njihov »Kričač« je romal v skrivališče. Čutili so, da ga bodo pogrešali. Bil je njihov ponos, njihova zmaga, njihovo veselje, košček njihovega življenja.

Zunaj jih je pozdravilo toplo pomladansko sonce, toda ni jim ogrelo src in zjasnilo oči. Božajoči veter jim je dahnil v lica in objel telesa, toda ni jim potišal žalosti. Molče so si stisnili roke ob slovesu. Bilo je res slovo, kajti Milana so kmalu nato zaprli in odpeljali v taborišče, Drago je odšel v partizane, Helo pa je čakalo drugo, odgovornejše delo.« (V. Lasič: Svetloba mladih let, str. 43.)

»Tovariš« navaja dne 12. XI. 1961, da je »Kričač« oddajal na 17 različnih mestih in da je njegov glas dosegel celo severno Afriko. Gostoval je pri približno dvajsetih zavednih ljubljanskih družinah. Nekoliko drugačne podatke navaja Marica Čepe.

»Drugo važno propagandno sredstvo je bil ilegalni radio. Oddajal je od 7. novembra 1941 do aprila 1942. Ker je ta radijska postaja kričala v svet resnico o borbi slovenskega naroda, na drugi strani pa resnico o okupatorju in domačih izdajalcih, so jo imenovali »Kričač«. V slabih 6 mesecih, kolikor je oddajal, je imel Kričač 45 oddaj, oglašal pa se je iz 26 ljubljanskih stanovanj. Kljub temu, da so ga Italijani besno iskali z najmodernejšimi tehničnimi sredstvi, ga zaradi hrabrosti in iznajdljivosti radijskega aktiva in zaradi požrtvovalnosti družin, ki so mu nudile zavetje, niso nikoli izsledili.« (Marica Čepe: Ilegalni tisk in radio v borbeni Ljubljani. Invalidski vestnik 11. I. 1962.)

Milko Goršič pripoveduje, da je »Kričač« uspešno opravil svojo nalogo v Ljubljani. Medtem pa je bila zveza s tujino prek velikega radiotelegrafskega ozemlja.

Petindvajsetletnica napada fašističnih sil na Jugoslavijo je poživila nekaj spominov na ustanovitev ilegalne radijske postaje »Kričač«. Toda kljub ogromni vlogi, ki jo je med polletnim oddajanjem odigral, žal tudi po petindvajsetih letih še niso zbrani o njem nekateri važni podatki. Ta obletnica naj nas zato opozori tudi na to, da še ni vse raziska-

no o »Kričaču«. Zdaj, ko imamo še mnogo živih prič, še vedno lahko izpopolnimo podatke o njegovem delovanju. Verjetno se le še dajo določiti resnični dan prve oddaje in začetki poskusnih oddaj. Katere dneve (v tednu) se je »Kričač« oglašal, pri katerih družinah in po katerih hišah in prostorih je gostoval in po kolikokrat v posameznih hišah. Prav tako še ne poznamo točnejših pojasnil o tem, kje je »Kričač« domoval med oddajami.

Po podatkih o Kronološkem pregledu vemo za gotovo le, da so bile oddaje Radia OF 10., 16., 18. in 23. februarja 1942 in da je bila oddaja, ki je bila posvečena obletnici Prešernove smrti dne 7. februarja pri Matulovih na Rebri št. 7 (Ljubljana v ilegali II., str. 475 do 493). Drugih, natančno preverjenih niti o datumu zadnje oddaje ni.

Med podatki, ki se dajo še izpopolniti, je tudi vprašanje slišnosti, dometa oddaj. Premalo je znano, kakšen odmev so imele pri privržencih, predvsem pa še ni nič zabeležene o tem, kakšen odmev so imele pri nasprotnikih narodnoosvobodilnega gibanja, kar bi bila lahko prav hvaležna naloga za kronista in zgodovinarja.

Očitno bi bilo tudi treba ugotoviti še nekatere tehniške nadrobnosti, med njimi to, kdo je oskrboval organizatorje z materiali za oddajnike, katere delavnice, ustanove in posamezniki. Ni še zapisano, kateri uslužbenci takratne okupatorjeve postaje Radio Ljubljana so neposredno ali posredno sodelovali z radijskim sektorjem in s čim pri tehničnem ali organizacijskem delu.

Predvsem pa je treba uskladiti že dosedanja pričevanja avtorjev glede valovne dolžine oddajnika, delov, iz katerih je bil sestavljen. Neskladnosti bo treba odpraviti tudi glede trajanja oddaj, nastopa, gesel in uvodnih besed in pesmi. Tudi seznam sodelavcev najbrž še ni popoln. Dosedanji seznam vsebuje 19 imen. Med njimi sta imenovana le dva kot nabavljavca materiala za »Kričača«. Očitno manjka na seznamu kurirjev Kristina Brenkova. (Glej njen članek: Prežihov Voranc v letih ilegale, Ljubljana v ilegali, II, str. 382 do 385.)

Zaradi svojega izvirnega nastanka, revolucionarnega vodenja in mogočnega vpliva in zaradi njegovega edinstvenega pomena med ljudsko vstajo bi bilo morda potrebno sklicati poseben seminar, ki bi odpravil nekatere neskladnosti in odkril morda še nekatere, doslej neznane posebnosti in na podlagi zbranih podatkov orisati čim bolj natančno podobo ilegalne postaje Osvobodilne fronte — »Kričača«.

Jože Zorn